

УДК 37.018.477

ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН

Ляшко Ма'яна Михайлівна
м. Ужгород

В статті розглядається проблема етнічних відносин. Підкреслюється, що Україна є багатонаціональною державою, тому дана проблема для неї є дуже важливою. Наукове дослідження різних аспектів проблеми неможливе без чіткого розуміння основних категорій (етнос, національність, етнічна ідентичність, соціальна ідентичність, етнічний стереотип), які проаналізовані автором.

Ключові слова : етнічні відносини, етнос, національність, етнічна ідентичність, соціальна ідентичність, етнічний стереотип.

Україна є поліетнічною країною і питання міжетнічних відносин завжди були важливим для неї, але особливої актуальності вони набули останнім часом, коли в значній мірі загострилися політико-ідеологічні, етнічні, мовні, релігійні відмінності серед різних верств населення, внаслідок чого в окремих регіонах країни виникає міжнаціональна напруга, конфліктні ситуації.

Проблема міжетнічних відносин розглядається в працях багатьох вітчизняних учених (Г.Щокін, В. Попов, Г.Солдатова, В.Нікітюк, Т.Рудницька та ін.). Певний вклад в дослідження проблеми міжетнічних відносин в Закарпатті внесли такі вчені, як І.Гранчак, І.Мигович, О.Довганич, Й.Ємець, М.Макара, В.Сагарда та ін. Проте багато аспектів проблеми етнічних меншин в умовах трансформації суспільства, безперечно, вимагають подальшого дослідження.

Слід підкреслити, що дослідження будь-яких аспектів проблеми міжетнічних відносин вимагає, перш за все, визначення чітких методологічних підходів, обґрунтування основного категоріального апа-

рату. В зв'язку з цим коротко зупинимося на аналізі найбільш важливих понять, якими зазвичай оперують в дослідженні проблеми національних меншин і національних відносин.

В сучасному світі основною соціально-етнічною спільнотою є нація – історично сформований тип етносу, спільність людей, яка характеризується стійкою цілісністю економічного життя, мови, території, певними особливостями культури і побуту, психологічного складу і етнічного національного характеру [1].

Нації, які прийшли на зміну народностям, - більш широке поняття. Правда, історична зміна народностей націями ще не означає, що перші взагалі зникли. Народність, як відомо, є однією з форм соціально-етнічної спільності людей, яка історично слідує за родоплеменною спільністю. Її виникнення відноситься до періоду розпаду первісно-общинних відносин. Якщо для родоплеменних об'єднань найбільш характерною рисою виступали кровно-споріднені зв'язки, то для народності – територіальні, а для нації – економічні. Народність більш властива для рабовласницького і феодального ладу. В умовах капіталізму, з посиленням економічних і культурних зв'язків вона, як правило, переходить в націю, проте деякі народності продовжують існувати і зараз, оскільки в силу різних причин вони не стали нацією.

Нація і народність є історичними формами етносу. Етнос – це стійка сукупність людей, яка історично сформувалася в певних природних умовах. Етнос володіє спільною мовою (включаючи діалекти), спільними особливостями культури, менталітету [2].

Основні ознаки етносу: мова, звичай, обряди, тра-

диції, народна творчість, норми поведінки, тобто такі компоненти культури, які передаються із покоління в покоління, утворюючи так звану етнічну культуру.

В дослідженнях використовується також поняття національні меншини (етнічні меншини), тобто соціально-етнічні групи, які проживають за межами території своєї нації.

Поняття “етнічність” тісно зв’язане з такими поняттями як “етнічна самосвідомість”, “етнічна ідентичність”. Етнічність – невід’ємна частина загальної соціальної ідентичності людини, формування і функціонування якої підпорядковано певним соціально-психологічним закономірностям.

У «Психологічній енциклопедії» соціальна ідентичність розглядається як результат процесу соціальної ідентифікації, що полягає у встановленні всередині групи стійких де персоналізованих стосунків, за яких індивідуальні властивості психологічно є менш важливими, ніж групові [3, с.150].

Традиції дослідження етнічної самосвідомості мають досить широку базу етнографії, етносоціології, етнопсихології.

В останні десятиріччя у вітчизняній науковій літературі все частіше зустрічається поняття “етнічна ідентичність”, “етнічність”, які тлумачаться на основі різних зарубіжних концепцій. Починаючи з кінця 1970-х років, західні дослідники етнічності намагалися пояснити складну природу соціальних і етнічних конфліктів, міжкультурної взаємодії, політичної активізації етнічних меншин, які мають місце в світі. Ці процеси породили зміну дослідницьких орієнтацій в соціальних науках, в результаті чого з’явилися численні теорії етнічності.

На основі аналізу різних концепцій етнічності, запропонованих ученими (В.Соколовський, В.Тишков, П.Штерн) виділяються три підходи до її вивчення: “першородний”, інструменталістський і конструктивістський [4]. В цих підходах є багато спільного, проте наявні і принципові відмінності.

Учені “першородної” концепції розглядають етнічність в якості первинної характеристики, властивої індивіду як члену реально існуючої етнічної групи. Це є етнічність “в душі”, “в серці”, її основа – кровна спорідненість, спільне походження і територія.

На думку представників “конструктивістської” концепції, етнічність коріниться не “в душі”, а в свідомості індивідів. Тут важливим факторами стають не спільна територія, чи кровна спорідненість, а більше – групова самосвідомість, почуття солідарності, міфотворчість. Конструктивісти розглядають етнічність як ситуативний, часто “нав’язаний” феномен. Процес соціального конструювання, на думку В.Тишкова, може бути спрямований, зокрема, на компенсацію дефіциту культурних відмінностей. З цією метою робляться спроби посилити процес культурної дивергенції. Еліти в своєму намаганні мобілізувати етнічну групу проти своїх політичних противників, або проти центральної державної влади намагаються збільшити кількість групових рис і символів, щоб довести, що члени групи відрізняються не тільки якоюсь окремою характеристикою (наприклад, діалектом), а багатьма рисами”. Цей процес набуває масштабного характеру, якщо йому на службу поставлена державна машина. Так, сьогодні

ми є свідками того, що відмінності між росіянами і українцями стали більш різноманітними і чіткими за останні десять років.

Інструментальна орієнтація поєднує в собі деякі риси перших двох. Вчені цієї орієнтації пояснюють етнічність як засіб досягнення групових інтересів, як ідеологію, яка створюється елітою для мобілізації групи.

Цікавою є соціально-психологічна концепція, яка розглядає етнічність як ефективний засіб для подолання відчуженості, відновлення національної гордості. Це – властиві групі внутрішні психокультурні ресурси як культурні архетипи, які актуалізуються ззовні. Така “розбуджена” етнічність використовується в цілях етнополітичної мобілізації, соціального контролю.

Поняття “етнічність” та “етнічна ідентичність” дуже близькі, але не тотожні. Г.Солдатова [5] підкреслює, що з одного боку, етнічна ідентичність – є вужчим поняттям. Це – когнітивно мотиваційне ядро етнічної самосвідомості. З другого боку, це поняття є ширшим, бо воно включає в себе також прошарок безсвідомого.

Етнічність – невід’ємна частина загальної соціальної ідентичності людини, формування і функціонування якої відбувається у відповідності з певними соціально-психологічними закономірностями.

У пострадянському просторі проблема соціальної ідентичності отримала досить чітке “етнічне забарвлення”. В умовах зростання міжетнічної напруги на етнічність чи етнічну ідентичність як вид соціальної ідентичності припадає основне навантаження по орієнтації індивіда в суспільстві. Етнічність перетворюється, по суті, у форму взаємодії між культурними групами, які діють всередині загального соціального контексту.

Етнічність можна розглядати: як компонент множинної ідентичності в структурі групової самосвідомості; як соціально-психологічний результат емоційно-когнітивних і ціннісних процесів етнічної ідентифікації і міжетнічної диференціації; як мотиваційно-когнітивне ядро етнічної самосвідомості, опосередковане міжетнічної взаємодією.

Що стосується етнічної самосвідомості, вчені виділяють в ній такі головні компоненти: усвідомлення приналежності до свого народу; усвідомлення інтересів свого народу; уявлення про культуру, мову, територію [6; 7].

Центральне місце серед етносоціальних уявлень посідають образи власної та інших етнічних груп. Саме вони складають головний зміст етнічної ідентичності як когнітивно-мотиваційного ядра етнічної самосвідомості.

Етнічні образи формуються на основі 3 взаємозв’язаних процесів: ототожнення особистості з етнічною групою і її самовизначення через етнічну групу (самоідентифікація); диференціація власної та інших етнічних груп і усвідомлення міжетнічних відмінностей (етнічна ідентифікація і міжетнічна диференціація); усвідомлення ставлення до власної та інших етнічних груп. В етнонапружених ситуаціях етнічне самовизначення і усвідомлення міжетнічних відмінностей відбувається через диференційність ставлень до найбільш значимих етнічних груп.

Етнічна ідентичність – це не тільки прийняття

певних групових уявлень, готовність до подібного способу мислення і етнічних почуттів. Це також побудова системи відносин і дій в різних етноконтактних ситуаціях. Таким чином, суб’єкт визначає своє місце в багатонаціональному суспільстві і засвоює способи поведінки всередині своєї групи і поза нею. Чим більше членів етнічної групи поділяють загальну ідентичність, тим більша вірогідність спільних дій по її захисту. Стійкість ідентичності і її позитивність – центральні моменти для відчуття групової психологічної безпеки і стабільності. Етнічна ідентичність виступає психологічною основою етнополітичної мобілізації, тобто, готовності людей, об’єднаних за етнічною ознакою, до групових дій по реалізації національних інтересів.

Коротко зупинимось на аналізі ще одного важливого для дослідження міжетнічних відносин поняття – “етнічний стереотип”, який є регулятивним елементом історичної самосвідомості і виконує 3 основні функції: пізнавальну, комунікативну і функцію захисту позитивної етнічної ідентичності. Пізнавальна функція вивчалась вченими на основі когнітивного підходу, в результаті чого було встановлено, що стереотипи служать для спрощення міжетнічної диференціації і “економії” сприймання в етноконтактних ситуаціях. Етнічний стереотип - це не тільки певним чином оформлена система інформації, він служить і для організації спілкування. Стереотип психологічно закріплює ставлення до власної етнічної групи, відносини між етнічними групами і, відповідно, ставлення до її окремих представників. На основі актуалізації етнічного стереотипу як системи ознак-уявлень прогнозується поведінка іншої сторони і на основі цього встановлюється психологічна комунікативна дистанція, яка реально регламентує процес міжетнічного спілкування. Третя функція етнічного стереотипу – зміцнення і захист позитивної етнічної ідентичності. Її суть в тому, що в системі соціалізації кожної здорової етнічної культури закладено механізм виховання у її представників не тільки

поваги до інших культур, але, в першу чергу, почуття переваги родових етнокультурних цінностей.

У багатьох народів з раннього дитинства заохочується формування більш позитивних установок до цінностей власної культури. Це не тільки елементи етнічної культури, але і важливі психологічні умови збереження етнічної єдності як цілісного і неповторного організму.

Органічна єдність соціальних і етнічних характеристик спільнот людей, їх варіативність і взаємозв’язок дозволяють визначити відносини між ними як економічні, територіальні, політичні, державно-правові, культурні і мовні взаємовідносини між націями, національними групами і народностями в різних суспільно-економічних формаціях або на різних етапах функціонування і розвитку суспільства в різних країнах.

Таке розуміння відносин між соціально-етнічними спільнотами дозволяє визначити їх специфіку. Вона полягає, по-перше, в тому, що взаємовідносини між соціально-етнічними спільнотами проявляються найчастіше (і головним чином) через економічні, політичні, соціальні і духовні форми суспільних відносин. По-друге, ця особливість проявляється в наявності двох сторін у відносинах між соціально-етнічними спільнотами: внутрішньою (відносини між ними всередині територіально-державницьких утворень) і зовнішньою (відносини між ними в системі різних територіально-державницьких утворень).

Стосовно етнічних меншин часто використовуються і поняття “діаспора”. Розрізняють: 1. внутрішню діаспору (проживає поза межами своїх країн); 2. ближню діаспору (представлена соціально етнічними групами, історична батьківщина яких – бувші радянські республіки); 3. дальню діаспору (історична батьківщина її представників – країни далекого зарубіжжя); 4. діаспора, яка не має національно-територіальних утворень (наприклад, цигани).

Таким чином, дослідження проблеми етнічних меншин і етнічних відносин вимагає адекватного використання категоріального апарату.

Література та джерела

1. Основы социальной работы / Отв.ред. П.Д.Павленок. – Москва: ИНФРА, 2002. – 395 с.
2. Социальная работа: Словарь-справочник / Под ред. В.И.Филоненко. – М.: Контур, 1998. – 480 с.
3. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М.Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
4. Stern P.C. Why do People Sacrifice for their Nations? // Political Psychology. 1995. Vol. 16, #2. P. 217-235.
5. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Шлягина Е.И. Нарушения этнической идентификации у русских мигрантов // Социол. Журнал. - 1995. - № 3. - С. 144-150.
6. Александренков Э.Г. «Этническое самосознание» или «этническая идентичность» // Этнографическое обозрение. - 1996 - № 3. - С.13-23.
7. Борисов В.В. Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості : монографія / В.В.Борисов. – Краматорськ. – 2003. – 518 с.

В статье рассматривается проблема этнических отношений. Подчеркивается, что Украина является многонациональным государством, поэтому данная проблема очень актуальна. Научное исследование различных аспектов проблемы невозможно без понимания основных категорий (этнос, национальность, этническая идентичность, социальная идентичность, этнический стереотип), которые проанализированы автором.

Ключевые слова: этнические отношения, этнос, национальность, этническая идентичность, социальная идентичность, этнический стереотип.

In this article the problem of ethnic relations has been considered. It has been underlined that Ukraine is a multicultural country and this problem is very important. Scientific research of different aspects of this problem is impossible without understanding of its main categories (“ethnos”, “nationality”, “ethnic identity”, “social identity”, “ethnic stereotype”) which have been analysed by the author.

Key words: ethnic relations, ethnos, nationality, ethnic identity, social identity, ethnic stereotype.